

Maria Biolik

Nazwy terenowe Warmii i Mazur jako świadectwo historii regionu

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 419-426

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Biolik

Nazwy terenowe Warmii i Mazur jako świadectwo historii regionu

Człowiek od czasów najdawniejszych nazywał otaczającą go rzeczywistość i innych ludzi. Nadawał nazwy osadom i obiektom fizjograficznym, takim jak pola, łąki, lasy, wąwozy, góry i pagórki, rzeki, jeziora, bagna i trzęsawiska. Inspiracją do nadania takiej a nie innej nazwy mogły być różnorodne czynniki topograficzne, kulturowe lub własnościowe, jak też wydarzenia społeczne czy polityczne. Na Warmii i Mazurach, podobnie jak i w innych rejonach Polski, występuje wiele nazw o charakterze pamiątkowym, związanych z przeszłością regionu. Do grupy tej należą nazwy zwane kulturowymi, upamiętniające wydarzenia historyczne i ludzi, którzy mieli istotny wpływ na rozwój dziejów oraz dawnych mieszkańców tych ziem.

Pierwszymi, poświadczonymi historycznie, mieszkańcami dzisiejszej Warmii i Mazur były plemiona staropruskie i jaćwieskie, należące do bałtyckiej grupy językowej. Archeologowie dowodzą, że plemiona bałtyckie na tym obszarze oraz nad Bałtykiem pojawiły się około połowy I tysiąclecia p.n.e. i zajmowały te ziemie tworząc „nieprzerwany ciąg rozwoju kultury i osadnictwa”¹ aż do podboju Prusów przez Krzyżaków. Niewiele zachowało się nazw terenowych upamiętniających plemiona, jednostki terytorialne czy wodzów staropruskich. Najwięcej, bo aż pięć nazw upamiętnia najwybitniejszego wodza Jećwieży Skomanda², który na pewien czas zjednoczył plemiona jaćwieskie. Są to nazwy terenowe³: Skomećka Góra, położona nad wschodnim brzegiem jeziora Skomętno (1921 *Skomant Berg*, 1928 lud. *Skomećka Góra*, 1940 *Skomant Berg* Leyding 34) oraz Skomećkie Grodzisko, pagórek nad południowo-wschodnim brzegiem jeziora Skomętno (1908 *Skomand-burg*, *Burgwall*, 1921 *Skomant Burg*, 1928 lud. *Skomećkie Grodzisko*, 1940 *Skomant Burg* Leyding 34). Z nazwą osobową Skomanda związane są też nazwy wodne dwóch strumieni i jeziora Skomętno. Pierwszy strumyk to Skomant Fliess, dziś Kalinka (1928 lud. *Kjalinkja*, 1929 *Kalinka*, 1940 *Skomant Fliess*, 1959 *Kalinka* Leyding 34) dopływ jeziora Skomętno i drugi Skomant Fliess, dziś Pietraszka, lewy dopływ rzeki Malkiń (1921 *Pietraska-Graben*, 1928 lud. *Pjetraskja*, 1929 *Pietraskafliess*, 1938 *Skomant Fliess*, 1940 *Skomant Fliess*, 1959 *Pietraszka* Leyding 34). Stosunkowo duże jezioro Skomętno, o powierzchni około 209,63 ha leży na południe od wsi Skomętno. Zapisy

* Artykuł przedstawiony był na konferencji „Onomastyka regionalna ze szczególnym uwzględnieniem Warmii i Mazur” zorganizowanej 20–21 listopada 2003 r. przez Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie oraz Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

1 Por. J. Okulicz, *Osadnictwo ziem pruskich do XIII w.*, w: *Warmia i Mazury. Zarys dziejów*, Olsztyn 1985, ss. 11–12.

2 Wódz jaćwieski *Skomand* lub *Skumand*, w czasie drugiego powstania pruskiego wslawił się licznymi wyprawami w głąb ziem pruskich. Dotarł ze swoim oddziałem aż do ziemi chełmińskiej. Walczył na czele oddziałów ziemi Crasima, por. L. Okulicz-Kozaryn, *Dzieje Prusów*, Wrocław 1997, ss. 412–413.

3 Większość przedstawionych nazw terenowych zaczerpnięto z pracy G. Leydinga, *Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego*, cz. II: *Nazwy fizjograficzne (zlokalizowane)*, Poznań 1959, zostały one opatrzone skrótem Leyding, utworzonym od nazwiska autora oraz numerem strony.

nazwy jeziora (por. 1595 *Skomandt*, 1882 *Skomętno*, 1921 *Skomentner S.*, 1928 lud. *Skomętno*, 1938, 1940 *Skomant See* Leyding 34) są związane z zapisami nazw dwóch wsi: Skomętno Wielkie i Skomętno Małe, leżących nad jego brzegami. Wsie Skomętno Wielkie i Małe oraz wymienione obiekty terenowe leżą na południowy-wschód od Elku. W pobliżu Elku leżą także wsie Skomack Wielki i Skomack Mały, których nazwy mają podobne motywacje⁴. Według historyka A. Kamińskiego wszystkie te obiekty leżały we włości jaćwieskich Krismeńców, a Grodzisko Skomęckie, położone nad południowym brzegiem Jeziora Skomęckiego może być pozostałością centralnego grodu Krismeńców.⁵ Skomand odegrał dużą rolę w obronie ziem jaćwieskich przed Krzyżakami po 1275 r., chociaż został pobity przez nich w 1280 r., a jego klęska umożliwiła Krzyżakom ostateczny podbój ziem jaćwieskich w 1283 r.

W ciągu XI w. na dawnych terenach staropruskich i jaćwieskich powstało wiele grodów obronnych, mających charakter strażnic i miejsc stanowiących schronienie okolicznej ludności w razie obcych najazdów. W XII i XIII w. grody takie były umacniane pierścieniami zasieków, wałów i kopców granicznych. Grodziska były rozmieszczone na całym terenie dawnych ziem staropruskich i jaćwieskich. Wznoszono je najczęściej na terenach wyżej położonych. Budowali je Prusowie, Jaćwingowie, ale też Krzyżacy w XIII, a nawet w XIV w. Ich pozostałościami są liczne nazwy pagórków i gór do dzisiaj nazywane grodziskami⁶. Nazwę taką nosi na Warmii i Mazurach około dwudziestu obiektów. Przykładem może być *Stare Grodzisko*, pagórek stanowiący dawne miejsce obronne na półwyspie Olszowy Róg, przy jeziorze Dąbrowa Wielka, na północny zachód od Leszcza w powiecie ostródzkim, na terenie dawnej ziemi Sasinów (1931 lud. *Stare Grodzisko*, około 1940 *Alte Burg* Leyding 230).

W wielu wypadkach obiekty terenowe, noszące nazwę *Grodzisko*, mogą przyczynić się do lokalizacji dawnych grodów staropruskich i jaćwieskich oraz włości plemiennych. Przykładem może być nazwa pagórka *Grodzisko*, leżącego na północ od jeziora Orzysz, blisko dawnego majątku Ostrów w powiecie giżyckim, na terenie wsi Pańska Wola. Pagórek przez ludność miejscową w 1928 r. był nazywany 1928 *Schloss Berg* lub 1929 *Zamkowa Góra* (Leyding 94). Zapis historyczny z 1515 r. w formie *Kymmenau* (Hennenberg, Erc. za Leyding 94) oraz nazwa 1826–1828 *Kaymenau* (Guise, *Prussia*, t. 34, s. 139, za Kamiński, *Jaćwież*, ss. 103–104) mogą wskazywać na położenie jaćwieskich włości Pokima oraz Kymenow (Kimenow)⁷. Wprawdzie A. Kamiński pisze, że „nie ma podstaw do uważania podanej przez Guisego nazwy *Kaymenau* za nazwę tradycyjną grodziska, a co za tym idzie do wiązania go z grodem *Kymenow*”,⁸ ale pod względem językowym obie formy *Kaymenau* i *Kymenow* można potraktować jako substytucje fonetyczno-graficzne i fonetyczno-morfologiczne pierwotnej nazwy bałtyckiej **Kīm-en-ow*-. Podstawą nazwy może być antroponim staropruski zapisany w formie *Kaymen*⁹ lub *Kymunt*, *Kymund*, *Kymoocke*¹⁰. Włość *Kymenow* mogła obejmować ludność związaną z Prusem **Kīmen*-. Była to pierwsza włość, od której Krzyżacy rozpoczęli niszczenie Jaćwieży, ale mimo swojego granicznego na zachodzie położenia, broniła się do ostatniego roku walk jaćwiesko-krzyżackich¹¹.

4 R. Przybytek, *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens (Nazwy miejscowe pochodzenia bałtyckiego w południowej części Prus Wschodnich)*, Stuttgart 1993, ss. 267–258.

5 A. Kamiński, *Jaćwież*, Łódź 1954, ss. 102–103, S. Achremczyk, *Historia Warmii i Mazur*, Olsztyn 1992, s. 33.

6 Szczegółowo o grodziskach i zamkach, por. M. Biolik, *Zamki i grodziska w nazwach terenowych Warmii i Mazur* (w druku).

7 A. Kamiński za innymi badaczami utożsamia nazwy *Kymenow-Pokima*. Pod względem etymologicznym są to nazwy różne: **Pa-kīm-a* oraz **Kīm-en-ow*-, aczkolwiek w obu występuje ten sam morfem leksykalny.

8 A. Kamiński, op. cit., s. 104.

9 R. Trautmann, *Die altpreussischen Personennamen*, Göttingen 1974, s. 41.

10 Ibidem, s. 45.

11 A. Kamiński, op. cit., s. 105.

Po opanowaniu ziem staropruskich Krzyżacy zaczęli wznosić bardziej okazałe budowle kamienne lub ceglane, nazywane *zamkami* lub *szlosami* (z niem. *Schlossberg*). Z materiału onomastycznego wnioskować można, że niektóre zamki budowano w miejscu dawnych grodzisk staropruskich. Tak zapewne było w przypadku tych obiektów, w odniesieniu do których tradycja ludowa przechowała dwie różne nazwy: *Grodzisko* i *Zamek*, *Zamczysko*. Dotyczy to przykładowo nazwy góry Grodzisko albo Zamczysko (167 m) leżącej na wschód od wsi Gruzy, na przesmyku między Jeziorem Dybowskim a Długim w powiecie oleckim, por.: 1576 *Grodischki*, 1903 *Zamzisko*, 1921, 1928 *Grodzisko B.*, 1931 lud. *Zamcysko*, 1932, 1940 *Schloss Berg*, 1959 *Grodzisko* (Leyding 62). Podobnie zapewne było w wypadku nazwy pagórka Palacek, leżącego na zachód od wsi Jędzbark w powiecie olsztyńskim. W miejscu tym stał krzyżacki zamek obronny zburzony przez Litwinów w 1364 r. Wzgórze nosiło nazwy *Palacek*, *Zamkowa Góra*, *Schloss Berg*, *Burgwall* (por.: 1913 *Zamkowa Góra* GW 20, 1908 *Burgwall*, *Palacek*, 1924 *Palacek*, około 1940 *Schloss Berg*, 1959 *Palacek* Leyding 219).

Najazdy Litwinów na ziemię krzyżackie upamiętnia nazwa Krwawa Góra (141 m) położona na północny wschód od majątku Wopławki w powiecie kętrzyńskim. Nazwa upamiętnia według G. Leydinga historyczne pobojuwisko z 1311 r., miejsce, gdzie wojska krzyżackie pokonały Litwinów pustoszących południowo-wschodnią Barcję (por. 1928 lud. *Krwawa Góra*, 1946 lud. *Wopławska G.*, około 1940 *Urischer Berg* Leyding 118).

Konflikt zbrojny między Krzyżakami a Polską i Liwą, wojny lat 1409–1411, 1414, 1422 oraz wojnę trzynastoletnią 1454–1466 upamiętnia wiele nazw terenowych. Działania wojenne na terenie powiatu ostródzkiego zostały utrwalone w nazwach dwóch obiektów. Są to: Polskie Okopy, dawne miejsce obronne na prawym brzegu strumyka Grabiczka, przy osiedlu Grabinku na północy (1931 lud. *Polski Szonc*, 1939 *Polnische Schanze*, *Polenschanze*, 1959 *Polskie Okopy* Leyding 246) oraz Polski Szaniec, dawne miejsce obronne nad zachodnim brzegiem Liwskiego Stawu, około 2 km na północ od Miłomłyn (1931 lud. *Polski Szaniec*, około 1940 *Polnische Schanze*, 1959 *Polski Szaniec* Leyding 246). Zapewne przemarsz wojsk polskich upamiętnia nazwa Polski Lasek – jest to część lasu Gojdy na południe od majątku Garbniki i na zachód od Zamkowej Góry w dawnym powiecie górowskim (około 1940 *Pollakwäldchen*, 1947 lud. *Polski Lasek* Leyding 104) oraz nazwa Polskie Rozstaje, skrzyżowanie dróg w Skaliskim Borze w powiecie węgorszewskim (około 1940 *der Pollack*. 1947 lud. *Polskie Rozstaje* Leyding 374).

Pamięć króla Władysława Jagielly upamiętniają nazwy lasu i jeziora Jagielek. Oba obiekty leżą na północ od Olsztyńska w powiecie ostródzkim (por.: 1878 *Kämerei Wald*, 1923 *Hohensteiner Stadtwald*, 1930 lud. *Jagielek*, *Komorny Las*, 1959 *Jagielek* Leyding 238 i jezioro około 2 ha w pobliżu osady leśnej Jagielek: 1930 lud. *Jagielek*, około 1940 *Jagellek See* Leyding 239). Miejsce dawnego obozowiska wojsk poskich z 1410 r. w pobliżu Ulnowa upamiętnia głąz Jagielto oraz leżący na polach grunwaldzkich Kamień Jagielly¹².

Wojny polsko-szwedzkie upamiętnia osiem nazw. Wojska szwedzkie w 1625 r. wkroczyły na tereny północnej Warmii. Zająły Braniewo, Frombork, Tolkmicko, Elbląg i Melzak (dziś Pieniężno). Wokół Braniewa Szwedzi wzniesli potężne fortyfikacje i dopiero na mocy rozejmu w 1635 r. opuścili to miasto. Po dwudziestoletnim rozejmie w 1655 r. dwie silne armie szwedzkie znowu przekroczyły granice Polski. Wojny ze Szwecją, które toczyły się z przerwami przez cały wiek XVII, upamiętniają nazwy pagórków i wzgórz, zapewne dawniej miejsc obronnych, jak: na Mazurach w powiecie etckim: Schwedenschanze, pagórek na południe od wsi Krzywe i Jeziora Krzywe (1928 lud. *Jędzelewska Góra*, około 1940 *Inselska Gora*, *Schwedenschanze* Leyding 33) i Schwe-

12 Por. M. Biolik, *Mikrotoponimia byłego powiatu ostródzkiego*, Olsztyn 1994, s. 65.

denschanze, góra (181 m) na południowy-zachód od wsi Wierzbowo: (1769 *Mons Wiersbowiensis*, 1908 *Burgwall*, 1928 lud. *Jelka Góra*, 1921, 1940 *Schwedenschanze*, 1959 *Wielka Góra* Leyding 33), w powiecie ostródzkim: Szwedzkie Szańce, pagórek na lewym brzegu strumyka Grabiczka, około 0,5 km na północ od osady Grabinka, (1908 *Schlossberg*, 1931 *Zamczysko*, ok. 1940 *Schweden Schanze*, 1959 *Szwedzkie Szańce* Leyding 251), Szwedzkie Szańce, góra (176 m) na północ od Olsztynka (1908 *Burgwall*, *Hexenberg*, 1923 *Schweden Schanze*, *Schanzenberg*, 1930 lud. *Babia Góra*, *Babzio G.*, *Szonc*, 1939 *Schweden Schanze*, 1959 *Szwedzkie Szańce* Leyding 251) i mragowskim Schwedenschanze pol. *Zameczek*, pagórek na północ od wsi Janowa przy jeziorze Janowskim, mragowski (por. 1927 lud. *Zamecek*, 1931 *Schwedenschanze*, około 1940 *Schlösschen*, 1959 *Zameczek* Leyding 175). Nazwy dwóch obiektów wskazują na fortyfikacje obronne budowane w okresie walk Polski ze Szwedami. Są to nazwy: Schwedenwall, pol. Zimnowodzki Wał, okop obronny z czasów historycznych między wsiami Zimną Wodą i Wały w powiecie nidzickim (1922 *Schwedenwall*, 1930 lud. *Wał*, 1939 *Schwedenwall*, 1959 *Zimnowodzki Wał* Leyding 194) i Schwedenwall, potem Krzyżackie Okopy, wał obronny z czasów historycznych w lesie Królestwie na zachód od wsi Barczewko w powiecie olsztyńskim (1908 *Landwehr* 1924 lud. *Szweckie Szonce*, 1924, 1939 *Schwedenwall*, 1959 *Krzyżackie Okopy* Leyding 220).

Jedna nazwa sięgająca swoją genezą wojen polsko-szwedzkich należy do hydronimów. Jest to Szwedzki Rów, strumyk, dopływ rzeki Liny w powiecie lidzbarskim (1928, 1939 *Schweden Graben*, *Zwierzynka*, 1959 *Szwedzki Rów* Leyding 130).

Zapewne roku 1656 sięgają swoim rodowodem nazwy upamiętniające Tatarów, którzy pod dowództwem Wincentego Gosiewskiego wraz z wojskami polsko-litewskimi wkroczyły na teren Prus Książęcych. Po zwycięskiej bitwie hetmana Gosiewskiego pod Prostkami jego wojska wkroczyły do Prus, pustosząc tereny powiatu elckiego, węgorzewskiego i goldapskiego. W powiecie elckim wydarzenia te mogą upamiętniać nazwy: Tatarskie Wielkie Jezioro, jezioro 10,96 ha w elckich lasach na południe od wsi Szyba (1928 lud. *Duze Tatarskie Jez.*, około 1940 *Grosser Tartaren See*, 1959 *Tatarskie Wielkie Jezioro* Leyding 250), Tatarskie Małe Jezioro, jezioro 8,12 ha w Elckich Lasach na południe od wsi Szyba (1928 lud. *Male Tatarskie Jez.*, około 1940 *Kleiner Tartaren See*, 1959 *Tatarskie Male Jez.* Leyding 28), Gościniec Tatarski, droga w Elckich Lasach z Prostek do Elku (1921 *Grosser Tartarenweg*, 1928 lud. *Tatarski Gościniec*, 1940 *Grosser Tartarenweg*, 1959 *Gościniec Tatarski* Leyding 25), Tatarskie Góry, wzgórze (144 m) w Elckim Borze na południe od wsi Szyba (1921 *Tartaren Berge*, 1928 lud. *Tatarskie Góry*, 1940 *Tartaren Berge* Leyding 35), Tatarski Szaniec, wzniesienie przy wsi Gorczyce od strony północno-zachodniej (1928 lud. *Tatarski Szaniec*, około 1940 *Tatarenschanze* Leyding 36), Tatarskie Wały, okolica między wsią Liski a jeziorem Zawindki na południe od drogi do Jeziorowskich (1928 lud. *Tatarskie Wały*, około 1940 *Tartarenschanze*, *Wallberge* Leyding 36). W powiecie goldapskim zachowały się nazwy: Tatarska Góra, góra (304 m), na północny-wschód od wsi Pietrasze (1928 *Friedrichower Berg* Leyding 47, 1930 *Tatarska Góra* Srok. 111, 1930 lud. *Gajdak*, *Frydrychowska Góra*, 1938, 1940 *Tammenkopf* Leyding 47) i Tatarski Rów, rów, który dawniej łączył Jezioro Wysokie z Jeziorem Sumowskim (1881 *Tatarskirow* Leyding 50).

W roku 1656 jeden z zagonów tatarskich zapędził się aż pod Nidzicę. Pobyt wojsk tatarskich w okolicach Nidzicy upamiętnia nazwa drogi Tatarski Gościniec, z Kurek do Pasymia w powiecie nidzickim: 1922 *Tartaren Strasse*, 1930 lud. *Tatarski Gościniec*, 1939 *Tartaren Strasse*, 1959 *Tatarski Gościniec* (Leyding 195).

Wojny z Rosją lat 1757–1778 oraz przemarsze wojsk rosyjskich przez teren Warmii i Mazur po klęsce Napoleona w 1812 r. upamiętniają nazwy wzgórz związane z Kozakami, jak: Kozacka Góra, pagórek (131 m) na południe od Barczewka w powiecie olsztyńskim (1924 lud. *Kozacka Góra*,

1924, 1939 *Kosacken Berg*, 1959 *Kozacka Góra* Leyding 211), Kozacka Góra, góra (170 m) między wsiami Pajtuny i Prejłowo w powiecie olsztyńskim (1924 lud. *Kozacko G.*, około 1940 *Kosacken Berg*, 1959 *Kozacka Góra* Leyding 212) oraz góra Kozak, leżąca na południowy-wschód od wsi Rogale w powiecie elckim (1663 *Mons Kozak*, 1928 lud. *Kozak*, około 1940 *Kosacken Berg*, 1959 *Kozak* Leyding 28). Podobną funkcję upamiętniającą pełnią nazwy związane z pobytami na tych terenach wojsk rosyjskich, jak Ruska Góra w dawnym powiecie Górowo Iławeckie (góra 143 m) na północny-zachód od wsi Dwórzno w tym powiecie: 1928 *Russen Berg*, 1947 lud. *Ruska Góra* Leyding 104), Ruska Góra, pagórek w powiecie lidzbarskim na północ od wsi Polapin (1928, 1939 *Russen Berg*, 1946 lud. *Ruska Góra* Leyding 129) oraz Ruski Szaniec (pagórek 148 m) i okopy z 1807 r. przy wsi Jonkowo w powiecie olsztyńskim (1913 *Ruski Szaniec* GW 36, 1925 lud. *Ruski Szonc*, 1926, 1939 *Russenschanze* Leyding 218) i parów Ruska Dolina w Kamienieckich Lasach, około 0,5 km na północ od wschodniej odnogi Jeziora Januszewskiego w dawnym powiecie suskim (1931 lud. *Ruska Dolina*, około 1940 *Russengrund* Leyding 325). Do pobytu wojsk ruskich na terenie Warmii nawiązuje swoją genezą jedna nazwa wodna. Jest to strumyk Ruski Rów, prawy dopływ strumyka Zwierzynki w dorzeczu Łyny (1928, 1939 *Russen Graben*, 1946 lud. *Ruski Rów* Leyding 129).

Odzwierciedlenie w nazwach terenowych na Warmii i Mazurach znalazły też wojny napoleońskie. Wojska francuskie oraz walczące u ich boku wojska polskie wkroczyły na ziemie Warmii i Mazur jesienią 1806 r., a w styczniu 1807 r. doszły do Zalewu Wiślanego, po zdobyciu Braniewa. Na Warmię i Mazury przybył także Napoleon. Jego kwatery znajdowały się w Pasymiu, Olsztynie, Gutkowie, Iławce Pruskiej. Najdłużej, bo od 21 lutego do 1 kwietnia 1807 r. mieszkał na zamku w Ostródzie, potem przeniósł się do pałacu w Kamieńcu koło Susza. Pobyt Napoleona upamiętniają nazwy wzgórz Napoleońska Góra, pagórek (120 m) na północ od wsi Warszakajty w dawnym powiecie Górowo Iławeckie (1928 *Napoleons Berg*, 1959 *Napoleońska Góra* Leyding 103), Napoleońska Góra, góra (115 m) na wschód od wsi Ignalina w powiecie lidzbarskim (1928, 1939 *Napoleons Berg*, 1947 lud. *Wiatraczna Góra*, 1959 *Napoleońska Góra* Leyding 127) oraz nazwa Wzgórze Napoleona, pagórek (około 128 m) na południe od Ostródy¹³. Pobyt wojsk francuskich w powiecie ostródzkim przypominają także nazwy Francuska Góra, góra (283 m) w Dylewskim Borze na wschód od Wysokiej Wsi (1923 *Franzens Höhe*, 1931 *Francuska Góra*, 1939 *Franzens Höhe*, 1959 *Francuska Góra* Leyding 234) i Francuskie Jezioro, też Sałk, jezioro około 5 ha w Dylewskim Borze na północny-wschód od Wysokiej Wsi (1810 *Salke*, 1923 *Franzosen See*, 1931 lud. *Żółk, Francuskie Jez.*, 1939 *Franzosen See*, 1959 *Sałk* Leyding 234). Według relacji przytoczonej przez S. Achremczyka ludność nękana kontrybucjami próbowała się zbrojnie przeciwstawić Francuzom. W maju 1807 r. w jeziorze Sałk pod Pietrzwałdem znaleziono zwłoki kilkunastu żołnierzy francuskich¹⁴. Wydarzenie to zostało upamiętnione w nazwie Francuskie Jezioro. Również w powiecie piskim zachowała się nazwa doliny Francuski Dół, około 0,5 km na południe od wsi Kończewa, w lesie (około 1940 *Franzosenplatz*, 1949 lud. *Francuski Dół* Leyding 274), a w powiecie elckim nazwę Francuzen Insel, nadano dwóm wysepkom we wschodniej części jeziora Sunowo (1928 lud. *Kępy, Siedliskie Kępy*; 1929 *Franzosen Insel*, 1940 *Franzosen Insel* Leyding 23). Na wysepkach tych zamieszkał Francuz, który po kampanii rosyjskiej wrócił w okolice Elku i ożenił się z Mazurką¹⁵.

Wojny toczone na Warmii i Mazurach, przemarsze wojsk i ich obozowiska znalazły odzwierciedlenie w nazwach terenowych nawiązujących do dawnych fortyfikacji obronnych. Do najstarszych nazw tego typu można zaliczyć nazwę Osieka. Swoją genezą może ona sięgać okresu walk

13 M. Biolik, op. cit., s. 93.

14 S. Achremczyk, op. cit., s. 196.

15 Ibidem, s. 199.

Polaków z plemionami staropruskimi lub Krzyżakami. Nazwa terenowa Osieka, określa miejsce po historycznym zamczysku obok osiedla Stary Dwór, nad rzeką Wąską w pobliżu jeziora Drużno w powiecie pasłęckim. Jest notowana jako *Ozzek* (Ger 111), 1595 *Ozzeck*, około 1940 *Osseck*, 1959 *Osieka* (Leyding 264). Nazwy własne typu *Osiek*, *Osieka* mają charakter kulturowy i oznaczają „miejsca osieczone”, takie gdzie znajdowały się leśne warownie, pol. *osiek*, 'przesieka, 'zasiek, umocnienie obronne wznoszone ze ściętych drzew', por. polskie nazwy miejscowe *Osiek*¹⁶.

Pozostałością po dawnych miejscach obronnych są na Warmii i Mazurach nazwy terenowe związane z wyrazem *szaniec* 'rów z wałem usypanym z wykopanej ziemi dla celów obronnych; wał, nasyp obronny, okop, reduta' (Dor. SJP VIII, 1015), niem. *Schanze*, jak nazwa Schanze, pol. Główka, pagórek, historyczne miejsce obronne na prawym brzegu rzeki Lyny, około 1 km na wschód od Bartoszczy (1928 *Kopke Berg*, *Schanze*, 1939 *Schanze*, 1947 lud. *Kopka*, 1959 *Główka* Leyding 68) oraz nazwy wzgórz: Stary Szaniec, pagórek na południowy zachód od wsi Ardapy, na lewym brzegu rzeki Lyny w powiecie bartoszyckim (około 1940 *Schanzenberg*, 1947 lud. *Stary Szaniec* Leyding 69), Stary Szaniec, góra (91 m) między Lidzbarkiem Warmińskim a wsią Lauda (1928, 1939 *Alte Schanze*, 1946 lud. *Stary Szaniec* Leyding 120) i Stary Szaniec, góra wraz ze starym umocnieniem na zachód od wsi Lubstych w powiecie olsztyńskim (1913 *Okopy*, 1925 lud. *Szoniec*, *Szonc*, 1928, 1939 *Alte Schanze*, 1959 *Stary Szaniec* Leyding 200). Wały obronne, które budowano wokół miast, by zapobiec atakom obcych wojsk upamiętniają nazwy: Wałowa Góra, pagórek w zagięciu rzeki Lyny, na brzegu przeciwnym do Sępola w powiecie bartoszyckim (1908 *Wollberg*, 1928, 1939 *Wall Berg*, 1959 *Wałowa Góra* Leyding 69), niem. Wall Berg, pagórek (43 m) na zachód od majątku Rygarby pod Bartoszczykami (około 1940 *Wall Berg*, 1959 *Pańska Góra* Leyding 69) i Wałowa Góra, pagórek (101 m) na płdnie od majątku Pławty Wielkie w dawnym powiecie suskim (1932 lud. *Wałowa Góra*, około 1940 *Waller Berg* Leyding 328).

Obronny charakter miały też okopy, por. okop 'miejsce okopane' jako 'rów z wałem usypanym z wykopanej ziemi; miejsce obronne, otoczone wałem (zwłaszcza w celach obronnych; szaniec, reduta' (Dor. SJP. V, 929). Dawne okopy upamiętniają nazwy terenowe wzniesień w powiecie kętrzyńskim: Okopowa Góra, pagórek przy wsi Garbno (około 1940 *Wall Berg*, 1947 lud. *Okopowa Góra* Leyding 118), morąskim: Okopisko, pagórek na południe od wsi Myślic (1926, 1939 *Burgwall*, 1947 lud. *Okopisko* Leyding 135) i Okopowa Góra, góra (135 m) na północ od jeziora Wuksniki (1926, 1939 *Schanzen Berg*, 1947 lud. *Okopowa Góra* Leyding 150) i suskim: Okopy, góra (118 m) na południowy zachód od majątku Bronowa, nad dawniejszym Jeziorem Bronowskim (1927, 1939 *Schanzen Berg*, 1932 lud. *Osieczna Góra*, 1959 *Okopy* Leyding 325) i Okopowe Góry, wzgórze (114 m) na północ od miasta Prabuty (1928, 1939 *Schanzen Berge*, 1947 lud. *Okopowe Góry* Leyding 325).

Funkcję upamiętniającą wydarzenia historyczne mogą na tym terenie pełnić jeszcze dwie nazwy nawiązujące do formacji wojskowych rajtarów, por. Rejterska, ładownia nad prawym brzegiem rzeki Krutyni, około 2 km na północny-wschód od wsi Ukta w powiecie mrągowskim (1927 lud. *Rejterska*, *Reiterska*, 1938 *Stille Ablage* Leyding 178) i husarów Husaren Berg, góra (80 m) na wschód od majątku Kiersity w powiecie pasłęckim (1926, 1939 *Husaren Berg*, 1947 lud. *Dworska Góra*, 1959 *Gologóra* Leyding 261). Rajtarzy jako jazda uzbrojona w rapiery, pistolety i arkebuzy istniała w wojsku niemieckim i polskim od połowy XVI do końca XVII w. W tym samym okresie istniały w wojsku polskim formacje husarów. Obie nazwy swoją genezą do tych formacji wojskowych nawiązują.

16 S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1984, ss. 271–272.

Podobny charakter pamiątkowy ma zapewne także nazwa Strzeleckie Góry, wzgórze (128 m) na południe od Lidzbarka Warmińskiego (1928, 1939 *Schiss Berge*, 1946 lud. *Strzeleckie Góry* Leyding 130). Może ona nawiązywać do utworzonych w XIX w. konnych formacji wojskowych (strzelcy konni) lub też do strzelectwa sportowego. Od 1890 r. były rozgrywane mistrzostwa świata w strzelaniu, w wielu miejscowościach budowano strzelnice, w powiecie ostródzkim las w pobliżu wsi Cierzpięty to Strzelecki Las, niem. *Schisswald* (1875, 1898 Biolik, *Mikrotoponimia* 88) i Strzelnica, dziś pole we wsi Lewald¹⁷.

W okresie międzywojennym, zwłaszcza po dojściu Hitlera do władzy pojawiło się na tym terenie wiele sztucznych nazw obiektów fizjograficznych, których celem było zastąpienie staropruskich i polskich nazw terenowych. Większość z nich w ogóle nie była znana mieszkańcom, inne miały charakter oficjalnych i funkcjonowały zapewne obocznie z potocznymi nazwami polskimi i niemieckimi, jak nazwa Hindenburgforst – las w powiecie szczycieńskim na wschód od wsi Jabłonki i Nowe Kiejkuty, znany także jako *Kulka* (lud. 1924) i 1928 *Jablonker Wald* (Leyding 338), upamiętniająca generała, feldmarszałka Paula Hindenburga, zwycięzcę w bitwie pod Tannenbergiem (między Działdowem a Olsztynkiem) i późniejszego prezydenta.

Największe zmiany na Warmii i Mazurach zaszły po II wojnie światowej. Po zajęciu Prus Wschodnich w styczniu 1945 r. Rosjanie kilkadziesiąt tysięcy mieszkańców Warmii i Mazur deportowali do Związku Radzieckiego. Do roku 1950 do Niemiec wyjechało dalszych 72 tys. osób. Miejsce Niemców oraz części Warmiaków i Mazurów zajęli Polacy z dawnych województw Polski centralnej, Białorusi, Litwy i Ukrainy. Przejęli oni niektóre dawne nazwy miejscowe i terenowe. Inne uległy zapomnieniu, w ich miejsce powstały nowe, nadane przez nowych mieszkańców lub władze administracyjne. Nazwy te nie były jednak dotychczas przedmiotem zainteresowania badaczy, nikt ich nie zbierał i nikt nie rejestrował. Nie wiadomo więc, jakie ważne wydarzenia historyczne drugiej połowy XX w. i jacy ludzie zostali w nich upamiętnieni. Z terenu powiatu ostródzkiego można przytoczyć dwie nazwy upamiętniające pobyt w pegeerze w Wierzbicy w 1960 r. byłego I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki. Jest to wzgórze nazywane Górą Gomułki i zasadzone na tej górze drzewo nazwane Brzozą Gomułki¹⁸.

Wydarzenia historyczne, które rozgrywały się na Warmii i Mazurach, znalazły swoje odzwierciedlenie w nazwach terenowych przechowywanych w pamięci ludzkiej, część z nich została zapisana na mapach i wykazach urzędowych, inne uległy zapomnieniu. Wszystkie jednak, te dawne i te współczesne, są świadectwem zmagania człowieka z historią i rozwojem kultury.

Topographische Bezeichnungen Ermlands und Masurens als Dokument der Regionalgeschichte

Zusammenfassung

In Ermland und im Masuren, ähnlich wie in anderen Regionen Polens, sind viele topographische Namen von historischem Charakter festzustellen, die auf lokales Bewusstsein geschichtlicher Vergangenheit zurückweisen. Dazu gehören u.a. die sog. kulturellen Bezeichnungen, die an historische Ereignisse erinnern und auch Menschen gedenken, die einen relevanten Einfluss auf historische Entwicklung ausübten. Nicht zu vergessen sind dabei die frühesten Bewohner dieses Landes, also Prussen. Ein Beispiel ist der preussische Stammeshäuptling Skomand, Fürst von Sudauern, der in mehreren Ortsnamen verewigt wurde, wie beispielsweise: Skomecka Góra, Skomeckie Grodzisko, Skomant Fliess, Skomečno-See, und

17 M. Biolik, *Mikrotoponimia...*, s. 89.

18 Por. M. Biolik, *Mikrotoponimia...*, s. 55, 62.

Dörfer: Skomętno Wielkie [Skomanten], Skomętno Małe [Klein Skomanten], Skomack Wielki [Dippelsee], Skomack Mały [Skomand]. Auch Kriegsgeschehnisse, von denen Ermland und Masuren nicht verschont blieben, spiegelten sich in mehreren Geländebezeichnungen wider. Beispiele dafür sind u.a.: Krwawa Góra [Blutberg], Polskie Okopy [Polnische Schutzgräben], Szwedzkie Szańce [Schwedische Schanzen], Tatarska Góra [Tatarenberg], Tatarski Gościńiec [Tatarenweg], Kozacka Góra [Kosakenberg], Ruska Góra [Russenberg], Ruski Rów [Russengraben], Francuska Góra [Franzosenberg], Wzgórze Napoleona [Napoleon-Hügel], Francuska Wyspa [Französische Insel]. Diese Namen fanden ihren Platz nicht nur im Volksmund, sondern auch auf den Landkarten und in den ämtlichen Ortsverzeichnissen – als Dokument der Kulturentwicklung im Laufe der Geschichte der Menschheit.

Übersetzung Magdalena I. Sacha